

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Låntagare på Salas kreditmarknad

Hilda Hellgren, *Fasta förbindelser. En studie av låntagare hos sparbanken och informella kreditgivare i Sala 1860–1910*, Diss, Uppsala Studies in Economic History 66, Acta universitatis Upsaliensis, Uppsala 2003. 204 s.

Hilda Hellgrens avhandling är skriven inom ett bankhistoriskt projekt vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet. Projektet har genererat flera licentiatuppsatser och doktorsavhandlingar. I avhandlingen studeras hur en lokal kreditmarknad med olika finansiella aktörer etablerades decennierna kring sekelskiftet 1900. Informella kreditgivare och Sala sparbank analyseras utifrån tre huvudfrågor, som relateras till det övergripande syftet. De frågor som ställs är: I vilken utsträckning omstrukturerades den lokala kreditmarknaden från informell till formell och hur förhöll sig de två creditsystemen till varandra? Vilka konsekvenser fick kreditmarknadens organisering för marknadens funktion?

Tidigare forskning

Tidigare forskning har mer varit inriktad på inlåning än utlåning. Emil Sommarin, en klassisk bankforskare, behandlade bankernas inlåning och deras placering av medel. För Göteborg har Ingemar Nygren analyserat in- och utlåning. På grund av skillnader i näringsstruktur och storlek anser Hellgren att jämförelser mellan städerna Göteborg och Sala blir mindre meningsfulla.

Några lokala studier av den informella kreditmarknaden har syftat till att ringa in eventuella personer, som i brist på ett formellt bankväsen agerade privatbankirer. Hellgren har varit ögenerös mot tidigare forskare genom att flytta ned dem som arbetat med informella lån till noterna. Av kollegerna i den egna institutionens sparbanksprojekt är det till exempel endast Tom Peterssons avhandling som kortfattat presenteras i texten. En diskussion utifrån tidigare resultat hade kunnat ge en skarpare problemformulering, då studien hade placerats in i en mer sammanhållen kontext.

Kunskapen om relationer mellan lån på informell och formell kreditmarknad är begränsad, vilket gäller såväl bankernas utlåning som den från privata finansier. Tidigare forskning hävdar att den informella lånemarknaden representerad av privatbankirer har varit betydelsefull, men i föreliggande avhandling lämnas denna verksamhet utanför studien.

Teoretiska utgångspunkter

Teoretiska fragment finns inbäddade i avhandlingen, men de diskuteras inte. Det flitigt använda begreppet transaktionskostnader leder tankarna till institutionell teori inte minst därför att Hellgren någon gång hänvisar till ekonom-historikern

Douglass C North.¹ Även informationsasymmetrier rymms inom denna teoribildning. Avhandlingen hade vunnit på att den teoretiska hemvisten hade diskuterats.

En mer specifik bankteori är risk-management, som laborerar med nyckelbegreppen tillit och förtroende som instrument för att minimera risker. Dessa begrepp används i avhandlingen utan att sättas in i ett teoretiskt sammanhang. Risk management ger mer beskrivning än analys av låneverksamheten även om det finns redskap som kan användas analytiskt. Dit hör till exempel transaktionskostnader, vilket pekar på att de utnyttjade teorierna är överlappande.

Huruvida sociala nätverk av Hellgren ses som ett teoretiskt eller metodiskt verktyg är oklart till följd av att det används utan att operationaliseras både när informell och formell kreditmarknad behandlas.

Källor, källkritik och metod

Källorna presenteras i bilaga 2. Ett bättre alternativ hade varit att presentera dem i texten före metod eftersom metoderna är avhängiga tillgängliga källor. Rådhusrättens bouppteckningar har varit ett av få källmaterial för den informella låne marknaden. För den formella kreditgivningen ger källmaterialet i Sala sparbank riklig information om lånens storlek, lånetid och räntor.

Källmässigt behandlas bouppteckningarna styckevis och delat, vilket medför att det är svårt att få ett enhetligt grepp om deras förtjänster och nackdelar. Bouppteckningarna hade med fördel kunnat behandlas i ett sammanhållet diskuterande avsnitt. Läsaren måste nu själv leta i avhandlingen för att göra en helhetsbedömning. En viss risk för underslev finns om en avliden person hade så stora skulder, att en eller flera gäldenärer avstod från att driva sina krav. Osäkra fordringar borde därför ha diskuterats för att ge läsaren en uppfattning om deras betydelse.

Några sakfel om bouppteckningar har smugit sig in i texten. En bouppteckning skulle upprättas inom tre månader efter ett dödsfall och inte ett år. Boupptecknaren behövde inte vara en i juridik förfaren person utan det räckte med att denne var läskunnig och åtnjöt samhällets förtroende. Påståendet att vittnen och borgensmän skulle vara samma sak är ett missförstånd. Enligt praxis under den studerade perioden bevitnades alla borgensåtaganden av minst två vittnen.

För lånen i Sala sparbank har tre typer av källmaterial använts – låneböcker, utlåningsböcker och låneregister. Inte heller detta källmaterial kan användas utan komplikationer då materialet ändrade innehåll och karaktär under den studerade perioden. I utlåningsböckerna finns uppgifter om huruvida säkerheterna avsåg in-teckningar eller borgen, men räntesatser lyste med sin frånvaro. Kompletterande källmaterial har varit befolknings- och sparbanksstatistik samt handelskalendrar.

1. Douglass C North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, New York 1993.

Bouppteckningar och bankens kunder har indelats i socialgrupper. Jag är personligen kritisk mot begreppet socialgrupp. En indelning efter yrken skulle varit mer neutral och bättre. Med hänsyn till att *ägandet* spelade stor roll både i en lånesituation och i ett borgensåtagande hade analyserna kunnat drivas längre om låntagarnas relationer till produktionsmedlen hade kartlagts.

I resultaten används inte begreppet socialgrupper utan det sker en glidning till social grupp eller yrkesstruktur utan att några operationaliseringar görs. Författaren kommenterar inte heller huruvida begreppen är synonyma. Ett mycket stort antal kategorier fördelas på få bouppteckningar, vilket medför att resultaten blir långt ifrån entydiga.

Det kan också resas invändningar mot den använda metoden, som endast inkluderar bouppteckningar efter avlidna med känd yrkestitel, vilket kan snedvridera resultaten på ett olyckligt sätt. Antag att en person utan yrkestitel försörjde sig genom att låna ut pengar. Dennes bouppteckning fångas inte in av den använda metoden. Betydligt säkrare resultat hade kunnat nås genom att redovisa samtliga avlidna, samtliga bouppteckningar och den andel bouppteckningar, som hade relevans för undersökningen. Andelen bouppteckningar utan skulder och fordringar hade också sagt något om kreditmarknaden.

I källmaterialet saknade kvinnor yrkestitel och de omnämndes i bästa fall med civilstånd och i sämsta fall med beteckningen "hh" med betydelsen hans hustru. Kvinnan var som maka eller dotter underordnad en man och dennes ekonomiska ställning. Identifieringen har försäkrats av att flertalet kvinnor bar sina flicknamn hela livet, konstruerat utifrån patronymikon.

Genom att anlita husförhörslängder och dödböcker har osäkra identifieringar kunnat lösas. Mantalslängder och taxeringslängder vilka upprättades varje år hade troligen kunnat ge fler och aktuella yrkestitlar än husförhörslängderna, vilka är kända för eftersläpningar.

Inplacering av yrken i socialgrupper är inte självklar. Källarmästare, skorstensfejare och typograf var kvalificerade yrkesmän, men vid den studerade tidpunkten var de ofta småföretagare. Mamsell och demoiselle är naturligtvis svårplacerade, men att placera dem bland högre tjänstemän motsvarar knappast verkligheten under en period när kvinnors arbetsmarknad var mycket begränsad. Nämneman och kyrkvård var hedersuppdrag och avslöjar inte deras yrkesidentitet.

Den informella kreditmarknaden

Informella lån spelade under hela undersökningsperioden en stor roll trots att flera banker etablerades i Sala. Studien fördjupas genom att fastställa den informella kreditmarknadens uppgift inom det lokala finansiella systemet. Låntagarna studeras utifrån *geografiskt läge, kön* och *socialgrupp*, speciellt framträdande aktörer specialstuderas.

Av bouppteckningsmaterialet har framgått att den informella kreditmarkna-

den var begränsad. Ett fåtal individer spelade stor roll. De flesta bouppteckningarna redovisade ganska få skulder och fordringar på obetydliga belopp, men exempel på motsatsen fanns, vilket pekar på att personer opererade professionellt på den informella lånemarknaden. Samhällets elit utmärkte sig mer i dessa avseenden än andra grupper.

I Sala fanns ett fåtal personer med såväl stora skulder som fordringar, vilka troligen fungerade som informella kreditgivare. Handlarna hörde dit men utifrån materialet går det tyvärr inte att bedöma huruvida det rörde sig om leverantörsskulder eller lån. Trots osäkerhet pekar resultaten på att det fanns så kallade intermediärer i området.

Båda könen fanns representerade på den informella marknaden, men kvinnorna var betydligt färre. Den informella kreditgivningen nästan tredubblades under perioden, men den minskade relativt därför att bankernas utlåning expanderade mer.

Utlåningen i Sala sparbank

Kapitlet om Sala sparbanks utlåning är avhandlingens tyngsta och omfattar drygt 25 procent av arbetet. Bankens strategier för kreditgivning analyseras från i huvudsak tre tvärsnitt (åren 1870, 1890 och 1910). Låntagarna analyseras ur olika aspekter utifrån styrelse, yrkesstruktur, kön och bostadsort.

Sala sparbank utvecklade ett internt reglemente redan i bankens inledningskede, vilket gällde i nästan 50 år innan det reviderades 1878. Flera skärpningar aktualiserades i samband med förändrad lagstiftning, som syftade till att skydda insättarnas bankmedel.

Till de mer spekulativa slutsatserna hör att lån mot borgensförbindelser avsåg konsumtion. Att låna mot borgen kan knappast tas till intäkt för att låntagare var mindre benägna att investera. Tvärtom kan ett borgenslån ha varit enda möjligheten om in-teckningsbara tillgångar saknades. Som exempel kan nämnas ett par banklån på 100 000 och 130 000 kronor, vilka är svåra att sätta i förbindelse med privat konsumtion. Slutsatsen blir snarare att pengarna skulle användas i bankirens verksamhet.

Säkerheten i utlåningsverksamheten var överordnad andra mål, men kunde kringgås genom att begränsa lånen till sex månader. En styrelseledamot var personligen ansvarig för ett beviljat lån, men befriades från betalningsansvar om han hade reserverat sig mot ett beslut.

Riskbedömningar ingick i den ordinarie verksamheten för att minimera bankens kreditförluster. Ledamöterna i banken höll sig därför informerade om stadens näringsliv. Kritiska perioder för banken var om en låntagare riskerade att gå i konkurs. En allvarlig kris inträffade under 1870-talet på grund av ett missbrukat förtroende, vilket bidrog till kraftiga kreditförluster för banken samtidigt som det drev flera handlare i Sala till konkurs.

Lånen i Sala sparbank har omfördelats från omsättningslån och stående lån till

tre slag av säkerheter – *borgen*, *inteckning* eller *annan säkerhet*. Sparbankens totala lånestock har deflaterats med Myrdals-Bouvins index för att jämförelsen över tid skall bli rättvisande. Samtliga lån ökade med undantag för minimibeloppet som sjönk från 25 till 10 kronor. Bankerna hade många smålån kring 50 kronor, men de utgjorde en försumbar andel av bankens totala lånevolym och sådana smålån missköttes ytterst sällan.

Utlåningen överraskade eftersom det 1870 inte fanns ett enda företag bland låntagarna. Författaren är medveten om att det kan vara ett resultat av skevheter i materialet, men anser att det inte har gått att lösa källmässigt. Ändå finns ett alternativ, som jag tangerade i samband med diskussionen av källmaterialet. Mantalslängder och taxeringslängder hade troligen fungerat som ett bättre korrelerat än husförhörslängder. Indelningen är problematisk därför att det bland privatpersoner ingick småföretagare såsom hantverkare och bönder, vilka mycket väl kan ha använt krediterna i sin yrkesverksamhet. Ett förargligt problem är att låntagarna aldrig behövde uppge syftet med sina lån.

Antalet kvinnliga sparare var stort, vilket inte motsvarades av deras krediter i banken. Resultatet är knappast överraskande. Kvinnor ägde sällan fastigheter som kunde in-tecknas och de saknade i stor utsträckning kontaktnät liknande dem som män hade organiserat. Kvinnor med in-teckningsbara tillgångar var ofta änkor. Banken intresserade sig mer för kvinnors sparmedel än för deras lån.

Styrelseledamöternas agerande på den informella lånemarknaden är värt att uppmärksamma. Idag skulle deras lån i banken och senare utlåning på den informella marknaden betraktas som illojalt handlande gentemot arbetsgivaren. Författaren gör här en annan tolkning. Styrelseledamöter hade också fordringar till varandra, vilket endast kan associeras med osund affärsverksamhet. Styrelseledamöterna var delvis desamma i sparbank och affärsbanker, men med tiden drogs en skarpare gräns gentemot affärsbankerna.

Låntagare med flera krediter uppges ha anpassat säkerheten efter lånebeloppets storlek. Ett mer troligt scenario var det omvända, nämligen att banken ställde krav på säkerhet och anpassade utlåningen efter dessa.

I bankens styrelse dominerade högre tjänstemän och småföretagare. Bönder som hade störst andel lån fanns inte alls representerade. Bankens reglemente saknade anvisningar om lån till bankens styrelseledamöter. Vid de studerade tvärsnitten hade styrelseledamöterna lån från banken år 1910, vilket var tillåtet enligt lagen från år 1892. Inlåning behandlades inte alls i reglementet, men enligt min mening borde sparbankens trovärdighet ha ökat om ledamöterna var beredda att själva spara i banken. Om inte de hade vågat sätta in pengar i banken vem skulle då ha vågat?

Borgensmän i sparbanken och informella kreditgivare

Inom det lokala finansiella systemet spelade borgensmän en viktig roll. Författaren borrar sig ned på individnivå med ambitionen att kartlägga relationer och förbindelser i de lokala nätverken. År 1870 var 60 procent av borgensmännen bönder eller bergsmän, men 1890 utgjorde de endast hälften. Akademiskt utbildade och högre tjänstemän var näst mest anlitade som borgensmän.

Hypotesen att informella kreditgivare finansierade sin verksamhet via lån i sparbanken bekräftas endast delvis. I stort sett hade gruppen låntagare och borgensmän en likartad bakgrund med undantag för bönderna som var överrepresenterade bland borgensmännen. Undantagsvis fanns kvinnor som borgensmän. De flesta kom från Sala, men deras andel minskade under perioden. Borgensätaganden pekade på hög stabilitet då många borgensmän med egna lån i banken ingick i ett komplicerat nätverk av ömsesidiga lån och borgensförbindelser.

Förloppet bakom det ökade antalet borgensmän diskuteras inte, vilket väcker en del frågor. Huruvida banken var ute efter riskspridning eller beredd till större risker hade varit värt en analys. Den sociala tillhörigheten blir oklar då flera borgensmän krävdes för ett lån. Vilka kriterier eller krav ställde banken när den inte nöjde sig med *en* borgensman?

Storföretagare var vanliga som låntagare men ovanliga som borgensmän. Någon förklaring ges inte. Om banken ansåg dem för skuldsatta för att godkänna dem, eller om de själva var riskminimerare och därför valde bort att gå i borgen för andra är frågor som återstår att besvara.

Borgensmän och låntagare tillhörde ofta samma sociala skikt. Ömsesidigt borgensätagande hade kunnat skapa stor osäkerhet och instabilitet i systemet, men resultatet pekar i motsatt riktning. Slutsatsen att nätverken blev en sorts garanti för att minska risker och transaktionskostnader kan ifrågasättas. Tvärtom kan sådana nätverk vara mycket sårbara, eftersom *en enda* person på obestånd hade kunnat orsaka en kedjereaktion då banken med kort varsel hade kunnat utkräva ansvar av samtliga borgensmän med konkurser som följd.

Disposition och akribi

Avhandlingens disposition får konsekvenser för framställningens tillgänglighet. Metodfrågor behandlas fördelaktigast i samband med källmaterialet. Metodproblemet är utspridda utan korshänvisningar, vilket medför att läsaren får svårt att se den komplexitet som källmaterialet erbjuder, vilket framförallt avser det motspänstiga bouppteckningsmaterialet.

Avhandlingen skulle ha vunnit på en sammanhållen beskrivning av det förändrade näringslivet i Sala, ett intryck som förstärks av sammanfattningen i kapitel 5 om Sala sparbanks utlåning. För läsaren blir det svårt att få ett grepp om hur lånen kunde användas. Vilka näringar var expansiva och hade investeringsbehov för sin tillväxt? En diskussion om vilka nischer som sparbanken och de två affärsban-

kerna hade inriktat sig på hade ökat förståelsen av utlåningen i Sala. Stora förändringar inträffade inte minst därför att gruvan stagnerade för att sedan läggas ned. Många människor förlorade arbetet, men samtidigt växte staden. Hur försörjde sig människorna och vilka faktorer drog dem till Sala?

Den kronologiska redovisningen i flera kapitel gör framställningen mer svåröverskådlig än nödvändigt. En bättre redovisningsmetod hade varit att disponera efter de olika teman som behandlas. En mängd upprepningar hade då kunnat undvikas samtidigt som resultaten hade blivit mer lättolkade. Huvudresultaten förändrades endast marginellt mellan grupperna, men vissa omkastningar har dock konstaterats, vilka hade kunnat jämföras i ett avslutande avsnitt.

En stor fördel har varit att avhandlingen har varit lättläst. Språket visar dock prov på osäkerhet och grammatiska svagheter. Jag ska nöja mig med tre exempel. Under metod och material står i sista meningen "fulla namn", och jag gissar att det skall stå fullständiga namn. Inte sällan har författaren slirat på tempus. Ibland blir felskrivningarna oavsiktligt komiska när det till exempel står "av dem som avled". I min värld avlider alla. Ordvalen blir ibland olyckliga. När jag läste ordet "trust" blev jag först förvirrad eftersom jag associerade till den ekonomiska termen trust. Det dröjde innan polletten ramlade ned och jag förstod att det var det engelska ordet "trust" som avsågs. Begrepp och innehåll kan vara tillräckligt komplicerade utan att blanda in odefinierad svengelska.

Flera exempel på cirkelresonemang återfinns i avhandlingen. Ett av dem är: "Det ringa antalet fordringsförbindelser på fordringssidan år 1880 sammanfaller med att fordringarna detta år var få [...]" (s 72).

Noterna är väl genomförda, men det finns påståenden i texten som hade kunnat notbeläggas.

Tabeller skall vara självförklarande, men i detta avseende finns brister. Man tvingas gå till texten för att verkligen vara säker på vad som redovisas, inte minst som det saknas sortangivelser i kolumner och rubriker. Ett annat problem med några tabeller och text är att det inte omedelbart framgår om andel, frekvens eller volym avses.

Kartan på sidan 177 har givit mig mycket huvudbry. Trots ihärdigt letande var det svårt att hitta alla refererade socknar. En mer stilistisk karta med skalangivelser och norrpil hade underlättat avståndsbedömningen till Sala.

Avslutande omdöme

Avhandlingens syfte infrias och de inledningsvis ställda frågorna besvaras. Den kritiska granskningen får inte skymma att framställningen har varit mycket intressant att följa och att avhandlingen har genererat ny kunskap om kreditmarknaden. En stor fördel har varit att analysen först behandlas på aggregerad nationell nivå för att successivt flyttas ned på regional och lokal nivå för att avslutas på individnivå.

Författarens beredskap att jämföra sina resultat med andra studier är förtjänstfull, vilket underlättar förståelsen av såväl informell som formell kreditmarknad i Sverige under den studerade perioden. Avhandlingens resultat relateras till tidigare forskning och sätts in i en samtida kontext. Avhandlingens styrka är dess gedigna empiriska grund, som har ökat vår kunskap om en lokal kreditmarknads funktion. Författaren ger även inblickar i Sala sparbanks arbetsprocess. Resultaten pekar på att en strukturförändring inträffade i Sala och Västmanland mellan åren 1900 och 1910. Tillväxten av skulder och fordringar vittnar om att en fördjupad studie av åren däremellan hade givit fler ledtrådar om bakgrundsprocessen.

Särskilt förtjänstfull är jämförelsen mellan skuldbelopp och löner, vilket ger oss nutida läsare en möjlighet att föreställa oss skuldernas storleksordning.

Avhandlingens genusperspektiv tillför ny kunskap om kvinnors sparande, som var vida högre än männens. När Sala sparbank förvaltade deras pengar lånades de ut till välbeställda borgare.

Mitt slutomdöme om bankens tillämpade koncept var att den gärna tog emot sparmedel från mindre bemedlade vars sparpengar sedan lånades ut till samhällets ekonomiskt gynnade medborgare.

Gunilla Peterson *

* Fakultetsopponent